

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
BÖLCSÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR

Kovács Eszter

A magyarországi törökveszély különféle értelmezései Csehországban (1526-1663)

A habilitációs értekezés tézisei

Budapest

2019

I. Az értekezés témafelvetése

A 16. század elejétől Közép-Európa, és főleg Magyarország legnagyobb problémája az Oszmán Birodalom terjeszkedése volt. A török hódítás eszmetörténeti értelmezése komoly gondot okozott a korabeli társadalomban Magyarországon, és a törököktől még nem háborgatott Csehországban egyaránt. Mindenkiben felmerült a kérdés, ha valóban a kereszténység az igaz, és Istennek tetsző vallás, miért engedi Isten, hogy a törökök a csatateren legyőzzék a keresztény fejedelmek csapatait. Őze Sándor Péter Katalin megállapításai és a nyomtatott prózai emlékek vizsgálata alapján a magyar hagyományban három értelmezési lehetőséget különböztetett meg, az első a zsidó-magyar sorspárhuzamon alapul, a második az apokaliptikus jövendölésekre épül, a harmadik a török hódítást elsősorban súlyos külpolitikai veszélyként értelmezi. Mindhárom elképzelés megjelenik a 17. századi cseh hagyományban. Ezeket szeretném jelentősebb képviselőiken keresztül bemutatni.

II. Az értekezés felépítése

Az értekezés rövid általános bevezetővel kezdődik, amely ismerteti a csehországi Turcica-irodalmat, vagyis a törökökkel kapcsolatos írásokat a 16. század elejéig. Ezt követően a fent említett kategóriáknak megfelelően három nagyobb részre bontva mutatja be a török hódítás eszmetörténeti jelentőségével foglalkozó cseh forrásokat.

Az első nagyobb egység azokat a műveket tárgyalja, amelyek központi gondolata, hogy a török hódítás a bűnökért járó jogos büntetés. Ennek legfontosabb képviselője Bartoloměj Dvorský, aki Buda elfoglalása után sok kortársához hasonlóan valós esélyt látott arra, hogy hamarosan Csehország is Magyarország sorsára jut. A katonai fenyegetettség mellett mégis leginkább azért aggódott, hogy a törökök vallása veszélyezteti majd a keresztény hit tisztaságát. Ezért 1542-ben *Proti Alchoranu, totiž zakonu tureckému a saracenskému a falessnému gijch náboženstwij* [A Korán, vagyis a törökök és szaracénok törvénye, és az ő hamis vallásuk ellen] címmel megjelent műve egyszerre hitoktató és hitvédő mű. Ide tartozik még Georgius de Hungaria cseh fordítója, Jan Mirotický, aki *O začátku panowánj tureckého... [A törökuralom kezdetéről...]* című műve ajánlásában arra figyelmeztet, hogy a török fenyegető ellenség, és egyre közelebb kerül Morvaországhoz, ezért félre kell tenni a személyes gyarapodási vágyat, és összefogni ellenük. Példának hozza fel Szvatopluk ómorva fejedelmet, aki a pillanatnyi

zsákmányt nézte, és ezért elvesztette birodalmát. Meglátása szerint a törökök megerősödése a keresztények bűnei miatt következett be, elhárításához megtérés, bűnbánat és imádság szükséges.

A második nagyobb egység a törökök apokaliptikus szerepére épülő elméleteket mutatja be, ismeretlen evangélikus szerző *Obaudwauch Antykrystůw, konstantynopolitanského a ržjmského...* című hitvitázó műve és Václav Budovec z Budova *Antialkoránja* (Prága, 1614) alapján. Az apokaliptikus elképzelésekhez csatolva ismerteti a cseh irodalomban megjelenő jóslatokat a törökökkel kapcsolatban, vagyis Tadeáš Hájek z Hájku, Šimon Partlic z Špicberka és Mikuláš Drábik jóvendöléseit. Mindannyian egy kiválasztott „Szabadító” eljövételében reménykedtek, és jóslataik is ehhez kötődnek. Tadeáš Hájek ezt a szabadítót a Habsburg-házból várta, míg Šimon Partlicnél Pfalzi Frigyes fog visszatérni, aki a törökök után Ausztriát is legyőzi, Mikuláš Drábik pedig a Rákóczi-családból várta a megmentőt.

A harmadik egység a reálpolitikai elképzeléseket gyűjti össze, vagyis azokat a cseh nyelven megjelent írásokat, amelyek a törököket elsősorban külpolitikai (evilági) veszélynek tekintették. Ide tartozik II. Piusz pápa közismert levelének cseh fordítója, és közreadója, Šimon Lomnický z Budče, és Tomáš Pešina z Čechorodu. Ugyanitt lesz szó arról is, hogy a korai cseh barokk történetírás legkiemelkedőbb alakjai (Václav Hájek z Libočan, Bohuslav Balbín, Tomáš Pešina, Daniel Adam z Veleslavína, Jan Kocín stb.) hogy látták az Oszmán Birodalom történelmi szerepét, és országuk jövőjét.

Végül az értekezés a cseh irodalomban is meglévő, de nem túl hangsúlyos pozitív törökképet, és a cseh törökirodalom sajátosságait bemutató fejezetekkel zárul.

III. Az értekezés főbb tézisei

1. A magyarországi irodalomban megjelenő három alapvető értelmezés a törökökkel kapcsolatban a cseh politikai gondolkodásban is megtalálható.

Tomáš Rataj a csehországi Turcica-irodalomról írott kiváló munkájában (*České země ve stínu pŭlměsíce– Obraz Turka v raně novověké literatuře z Českých zemí*. [Csehország a félhold árnyékában – Törökkép a kora újkori cseh irodalomban] Praha, 2002.) a teljes Turcica-irodalom alapján hét műfajcsoportot különböztetett meg: aktuálpolitikai értesítők, történeti munkák,

ismeretterjesztő irodalom, útleírások, iszlámpolemikák, propagandakiadványok és próféciaik. Ezekben pedig kilencféle törökképet: *az ellenség, az Isten ostora és a végidők jele, a jóbarát, a vallásos török, a hatalommal bíró török, a hétköznapi keleti ember, a keresztények elnyomója, a barbár vadember*, végül a *török, mint szimbólum*. Az általa felállított kategóriák kiválóan alkalmazhatók a műfajcsoportokra, de ha azt vizsgáljuk, hogyan tekintettek a Magyarországot érintő törökveszélyre, sokkal inkább megfelelő a magyar szakirodalomban elfogadott csoportosítás.

Elterjedt gondolat volt, hogy az Oszmán Birodalom „Flagellum Dei“ vagyis Isten ostora, a keresztények által elkövetett bűnökért járó jogos büntetés végrehajtója (Bartoloměj Dvorský). Mások szerint a törökök felemelkedése a végítélet közeledtét jelenti, hiszen Jézus második eljövételét az Antikrisztus ezeréves uralma fogja megelőzni, és egy sorsdöntő csata Krisztus népe (hitüket tisztán megőrző keresztények) és az Antikrisztus népe (pogányok, eretnekek, törökök) között, amelyben az Antikrisztus végleges vereséget szenved. A teológiai magyarázatok egyben részletes iszlámpolemikák is voltak, amelyben igyekeztek bizonyítani a keresztény hit igazságát a muszlimmal szemben, és hangsúlyozták, hogy a törökök sikerei nem jelentik azt, hogy tanításuk, vagy életvitelük Istennek tetszőbb (Václav Budovec). Végül a teológiai magyarázatok mellett voltak, akik reálisan szemlélték a törökök terjeszkedését, és a háttérben politikai okokat láttak, a keresztények közti összetartás hiányát, nem megfelelő vezetést, elhibázott döntéseket, ügyetlen gazdálkodást, a háborútól közvetlen még nem szenvedő országok közönyét és anyagi érdekeket (Jan Tomáš Pešina). Mindhárom elképzelés megjelenik a 17. századi cseh teológiai és a politikatudományi értekezésekben.

2. A huszita irodalom apokaliptikus képei a törökökkel kapcsolatban nyernek új értelmet a 16-17. század politikai irodalmában.

Az apokaliptikus világszemléletnek a cseh irodalomban a 14. századtól hagyományai voltak, amelyek a huszita irodalomban teljesebben ki. A romlott világban egy kis közösség, a „szent maradék” felveszi a harcot az Antikrisztussal, (aki az ő szemükben a római pápaság és Zsigmond voltak), és miután győzelmet arattak, új világot alakítanak ki, amely romlatlan lesz, és ahol tökéletesen megvalósul Isten uralma. Harcukat a választott nép ószövetségi harcaihoz hasonlították, magukat Isten népének, „Isten katonáinak” tartották, akiknek feladata, hogy legyőzzék a bűnt, és megvalósítsák Krisztus uralmát. A huszita irodalom kifejezőmódja az Ószövetség prófétai könyveivel és a Jelenések könyvével mutat hasonlóságot. Szimbolikáját és

választottságon alapuló gondolatait egyértelműen innen meríti. A huszita hagyományokat vitte tovább a Daniel Adam z Veleslavína köré csoportosuló csehtestvér értelmiségi kör a 16. század végén. Nyomdájában jelentek meg a legfontosabb tudományos művek cseh nyelven, és egyben a csehtestvér egyház szellemiségének, apokaliptikus elképzeléseinek legfőbb terjesztője volt. Ezen elképzelések alapvető eleme a közeli végítélet várása, és az erre való felkészülés. Veleslavín nyomdájában megjelent történeti munkák (Cassiodorus, Eusebius, Josephus Flavius), az előzmények bemutatásával az utolsó napok eseményeire kívánták felkészíteni olvasóikat. A Veleslavín köré csoportosuló csehtestvér írók műveinek visszatérő eleme volt önmaguknak „választott nép” és „választott egyház”-ként való definiálása. A kiválasztottak közösségének egyedül Jézus a vezetője, és ez a csoport minden megpróbáltatás ellenére megmarad a közelgő végítéletig. Ebbe a hagyományba illeszkedik Václav Budovec *Antialkoránja*, amely a közelgő apokalipszisre, és a választottak (Isten népe, keresztények) és az Antikrisztus népe (törökök, pogányok, antitrinitáriusok) nagy összecsapásához szükséges lelki felkészülésben kíván segíteni.

3. A 16. századi cseh irodalomban a cseh huszita hagyományokra épülve és a nyugati reformáció hatása az Oszmán Birodalommal kapcsolatban a következő apokaliptikus képek jelennek meg: Az Antikrisztus, Dániel próféta által megjövendölt világbirodalom, Góg és Magóg népe.

Csehországban a 14. századtól élénken foglalkoztatta teológusokat az Antikrisztus megtestesülésének kérdése (Jan Milíč z Kroměříže). Husz János nézetei szerint egyrészt minden Antikrisztusnak tekinthető, aki vagy ami ellensége Krisztusnak és az evangéliumnak, másrészt egyszer valóban meg fog testesülni a gonoszság, vagyis megjelenik egy test szerinti Antikrisztus. 1565-ben Nürnbergben jelent meg cseh nyelven ismeretlen szerző *Obaudwauch Antykrystůw, konstantynopolitanského a ržjmského, totiž Machométa a Papeže gednohlasné a gednostegné Včenij ... [A két Antikrisztusnak, a Konstantinápolyinak és a Rómainak, vagyis Mohamednek és a pápának egybehangzó és egyforma tanításáról...]* című műve, amely a huszita és a nyugati reformációs hagyományokat egyesítve igyekszik bizonyítani, az Antikrisztus kettős voltát, amely a pápaság és Mohamed. Mohamed alatt időnként valóban Mohamedet érti, más fejezetekben a muszlim vallást, megint máshol a török népet.

A Dániel könyvének 7. fejezetében leírt világbirodalmakról szóló látomás alapján kialakult apokaliptikus jövendölések a cseh Turcica-irodalomban kevésbé vannak jelen. A

kettős Antikrisztusról szóló értekezés (*Obaudwauch Antykrystůw...*) ismeretlen szerzője az utolsó fejezetben, az Antikrisztus bukásáról írva hivatkozik a világbirodalmakról szóló jövendülésre, és a wittenbergi mesterek hagyományai alapján értelmezi. A tíz római királyságból három kerül majd az Antikrisztus hatalma alá, de Isten megkönyörül majd azokon, akik kitartanak mellette, elpusztítja a birodalmakat, és újra elküldi a fiát, aki megalapítja az utolsó, örök királyságot. Szintén külföldön, Leidenben jelent meg 1626-ban Šimon Partlic z Špicberka *Metamorphoses mundi* című műve, amelyben fellelhető a világbirodalmakon alapuló történeteszemlélet. Partlic is követte a hagyományos értelmezést, miszerint a negyedik a Római Birodalom, amelynek jogörököse a német.

Góg és Magóg népének legendája minden európai nép irodalmában megtalálható. IV. Károly korának „előhuszitanak” nevezett prédikátorai, majd később Husz követői nem konkrét népekkel azonosították őket, inkább úgy magyarázták, mint az egyház életében jelenlévő erkölcsi betegségeknek, nehézségeknek, méltatlan viselkedésnek jelképét, amelyeknek mégis megvan a maguk helye az üdvtörténetben. A 17. század elején a „Góg és Magóg” legenda alapvető eleme lett Václav Budovec *Antialkorán* című művének. Budovec számára Góg és Magóg népe nem jelkép, hanem hús-vér népekkel, vagyis az oszmán törökökkel, és a mellettük szolgáló keleti népekkel egyenlők. Üdvtörténeti szerepük van, megjelenésük a végidő eljövételére figyelmeztet, Isten népére támadnak, amelyre a keresztény válasz a fegyveres és a lelki felkészülés. Šimon Partlic ze Špicberka *Tractatus Cometographicus. O dwau nowých hwězdách aneb kometách které se spatřowali na koncy roku 1618*. [Kometográfiai értekezés a két új csillagról, azaz üstökösről, amely 1618-ban volt látható] című művében azt állítja, hogy a török a megjövendölt Antikrisztus, a végidőket megelőző utolsó hűtlenség népe, a félrevezetett Góg és Magóg.

4. A cseh hagyományban közös pont, hogy felekezettől függetlenül támogatják a törökök elleni fegyveres harcot

A Nürnbergben kiadott *Obaudwauch Antykrystůw...* értekezés ismeretlen evangélikus szerzője Luther tanításai tükrében úgy gondolta, hogy a törökök elleni védekezés katonai, politikai úton nem oldható meg. Dániel jövendölése alapján biztos volt abban, hogy a törökök nem tudják majd elfoglalni Európát, megsemmisülésük a küszöbön áll. A harcot azonban egyedül Isten

vívja, a szentek csak passzív elszennvedői az Antikrisztus zsarnokságának, és élvezői Isten szabadító erejének. A fegyveres harcot ezért kifejezetten helyteleníti, még a török ellen is.

Csehországban ezzel szemben senki sem vonta kétségbe a törökök elleni fegyveres harc jogosságát. Šimon Partlic igazságos háborúról beszél a hit védelmében, és bibliai példákat hoz arra, hogy az ilyen háborúkat Isten is jóváhagyta (Dávid király háborúi a szomszéd népek ellen, Makkabeusok). Bartoloměj Dvorský közös európai keresztény összefogást sürget, és szintén a Makkabeusokhoz hasonlítja a törökök ellen harcoló vitézeket, Václav Budovec pedig az armageddoni ütközet előjátékát látja a végvári harcokban.

5. A 16-17. század fordulóján Csehországban és Magyarországon is jelen van a koránpolemika műfaja, de a közös forrásokon túl nem mutatható ki kapcsolat.

A koránkritika műfajilag más, mint a keresztény felekezetek közti hitviták, ahol a mindkét fél által Istentől sugalmazottnak elfogadott Biblia alapján érvelnek. Itt hiányzik az a közös pont, amelyet a keresztények és a muszlimok is elfogadnának legfőbb tekintélyű írásnak. Elsősorban keresztény olvasókra számítanak, hogy megelőző jelleggel felkészítsék őket arra, hogy ha esetleg a törökök Csehországot is elfoglalják, az iszlám egyszerűbb, közérthetőbb tanai ne tántorítsák el őket a keresztény hittől.

Érdekes összevetni Bartoloměj Dvorský: *Proti Alchoranu...* és Václav Budovec: *Antialkorán...* műveit a magyarországi koránpolemikákkal. Magyarországon két jelentős hitvédő mű született az iszlám ellen, az egyik a jezsuita Szántó (Arator) István *Confutatio Alcorani* című műve, amely nyomtatásban (terveivel ellentétben) nem jelent meg, a kéziratot 1611-ben zárta le Olmützben. A másik írás szerzője szintén jezsuita, Pázmány Péter, akinek *Az új tudományok hamisságának tiz bizonyosága* című műve 1605-ben jelent meg magyar nyelven. Ennek függeléke az iszlámról szóló rövid polémia. A négy művet összevetve feltűnő a hasonlóság, ezért felmerül a kérdés, hogy ismerhették-e egymás műveit, vagy csupán a közös forrás köti össze őket. Bár valóban sok a hasonlóság, de ezek visszavezethetők Karthauzi Dénes művére (*Contra Alchoranum et sectam machometicam libri quinque. ...*) vagy Bibliander-gyűjteményére (Bibliander (Buchman), Theodor: *Machumetis Sarracenorum principis vita ac doctrina omnis...* Basel, 1543, 1550.), amelyet Szántó és Pázmány éppen úgy használt, mint Dvorský és Budovec. A négy koránpolemikát tehát minden bizonnyal csupán közös forrásaik és hasonló történeti politikai háttér köti össze, ennek köszönhetik hasonlóságaikat.

6. A keresztények egysége, és az összefogás sürgetése visszatérő toposz a cseh Turcica-irodalomban

A korszak polémiáinak jellemzője volt, hogy a különféle felekezetekhez tartozók egymást tették felelőssé a török hódításért. Ez összefügg a korábban tárgyalt „Isten ostora” elképzeléssel, amely szerint a török a közösség bűneiért való büntetés. A csehtestvér Budovec erős kritikával szemléli a többi felekezetet, az *Antialkoránban* mégis a keresztény összefogás fontosságát hangsúlyozza. A felekezeti sokszínűséget egyenesen bizonyítékként említi a Biblia igazsága mellett. Véleménye szerint csak akkor nem alakulnak ki különbségek, ha a hívők vakon elfogadják tekintélyesnek tartott vezetőik véleményét. Mindezek ellenére személyes vallási meggyőződése több helyen erősen érződik. Bartoloměj Dvorský óvatosan kerüli a pápai primátussal kapcsolatos állásfoglalást, ezzel szemben Budovec határozottan elutasítja azt, sőt megjelenik nála a gondolat, hogy mindez ördögtől való. Az *Obaudwauch Antykrystůw...* ismeretlen szerzője pedig kifejezetten Antikrisztusnak nevezi a pápát. Mindenhol megjelennek közös ellenségként, és a törökök szövetségeseiként az antitrinitáriusok, és a méltatlan életet élő keresztények.

7. A 16-17. század fordulóján megjelennek Csehországban is a törökökkel kapcsolatos jóslatok.

A koraújkor emberének nem jelentett ellentmondást a keresztény hit és az asztrológia. Máté evangéliuma alapján sokan (katolikusok és protestánsok is) hittek abban, hogy a végítélet eljövetele az égi jelekből előre látható lesz. A cseh gondolkodók közül a csillagok vizsgálata alapján igyekezett megmondani hazája, egyháza és a világ jövőjét a 16. század végén a katolikus Tadeáš Hájek z Hájku és a 17. század elején az protestáns Šimon Partlic z Špicberka.

Tadeáš Hájek z Hájku legismertebb műve a törökökről a *Wayklad proroctwij tureckého [A török jóslat értelmezése]*. Ebben szerepel egy jóslat, amely szerint az Oszmán Birodalom legyőzésére akkor lett volna lehetőség, amikor a belső viszályok miatt gyenge volt. Ez a történelmi lehetőség ugyan egy időre elveszett, de a közeljövőben visszatér. Végso vereségüket nem az apokalipszis vagy egy szabadító hozza el, hanem a keresztények kitartó harca, és a törökök belső problémái.

Šimon Partlic 1619-ben Hradec Královéban jelentette meg rövid traktátusát a közelmúltban feltűnt égi jelenségekről (üstökös, holdfogyatkozás), *Tractatus Cometographicus*. ... címmel. Partlic szerint a két üstökösből az első jelezte a háborút, az ebből fakadó nyomort és II. Mátyás halálát, míg a második üstökös az új királyt jövendölte meg, aki majd igazságosan fog kormányozni, és jólétet teremt minden alattvalója számára. Az apokalipszis szerinte 1621-ben vagy 1624-ben fog bekövetkezni, de legkésőbb 1652-ben. Ekkor elbukik Góg és Magóg, a zsidók keresztény hitre térnek, mindenki helyesen fogja értelmezni Isten szavát, megvalósul Isten uralma. Előtte rövid időre eljön az utolsó hűtlenség ideje, a kísértéseké, ám a kisszámú hűséges szent maradék megmenekül. Az új cseh király, elhozza az aranykort, legyőzi a törököket, és a „római antikrisztusként” emlegetett pápaságot. *Metamorphoses mundi* című művében Dániel látomását a világbirodalmakról egyesítette a Jelenések könyvében a hétfejű vadállatról szóló szakasszal. A négy birodalom a négy világtájhoz kapcsolódik. Az első az Asszír, amelyet azonosnak tekint a Babilonival, a keleti birodalom, a második és a harmadik, a Perzsa-Méd és a Görög-Makedón birodalom a déli, a Római pedig a nyugati birodalom. Ezeket követi majd az északi birodalom, amelyet maga Isten hoz létre az „északi oroszlán által”, vagyis egy neki tetsző, igaz uralkodóval. A közeljövőben Csehország, Lengyelország és Magyarország egyesülni fog, és létrejön egy erős és tiszta erkölcsű protestáns állam, amely ellenáll a pápának és a törököknek is.

Mikuláš Drábik jóslatai hasonlítanak Partlic elképzeléseire. Nála is fontos szerep jut az égtájaknak. Egyedül északon nem alakult ki eddig zsarnoki birodalom, így az eddigieket egy északi fogja felváltani. Mindketten hittek abban, hogy egy Istentől küldött szabadító fog véget vetni a kettős Antikrisztusnak, vagyis a Habsburg-háznak és pápaságnak is, és abban is, hogy ezt a törökök megtérése előzi meg.

8. A hazai biblikus cseh nyelvű költészet hasonló képet mutat, mint a teljes hazai törökirodalom.

A török hódítás mértéke itt is megtalálható mind a három válasz. Isten büntetése (Štefan Pilárik, Juraj Zábajník), a végidők előjele (Jiřík Johannides), vagy fenyegető, de evilági veszély (Jiřík Třanovský). Mindegyikre jellemző, hogy sokkal inkább a hazai „Hungarus” hagyományhoz kapcsolódnak, mint a cseh-huszita irodalomhoz. Nem idéznek cseh szerzőket, és legtöbbször csak a magyarországi eseményekre reflektálnak, Magyarország megmeneküléséért könyörögnek. Képviselői általában rendelkeztek személyes tapasztalatokkal

is a törökök kegyetlenségéről. A törököktől való rettegés, és az ország pusztulása feletti fájdalom ugyanúgy jelenik meg itt is, mint a magyar nyelvű költészetben.

9. A cseh hagyományban is létezik a törökök megtéríthetőségének gondolata.

A törökök legyőzéséről alkotott legoptimistább elképzelés a törökök megtérítése, vagy legalábbis maguk mellé állítása volt. Drábik hitt abban, hogy a végső időkben a törökök keresztény hitre térnek. Jan Amos Komenský (Comenius) a *Lux in tenebris* című művében adta közre Mikuláš Drábik jóslatait, amelyek többször is felvetik a Szentírás török nyelvre fordítását, mint a törökök megtérítéséhez szükséges alapvető eszközt, illetve Drábik saját könyveket is szeretett volna írni erre a célra. A mohácsi csatáról szóló egyik cseh ének szintén a törökök megtérésében való remény hangján zárul. Általában minden cseh koránpolemikában megjelenik a vágy a törökök megtérítésére. Bartoloměj Dvorský az előszóban a keresztények kötelességének mondja a törökök megtéréséért való imádságot. 1604-ben Šimon z Lomnický z Budče feltehetően Bibliander gyűjteménye alapján cseh nyelvre fordította és kiadta II. Piusz pápa IV. Mehmed szultánnak címzett levelét. Az előszóban azt írta, hogy a keresztények feladata a törökök lelkének megmentése, ezért írta II. Piusz azt a bizonyos levelet a szultánnak, de a törökök nem válaszoltak rá, és megmaradtak a kereszténység ellenségeinek. Ígérete szerint, aki elolvassa a levelet, meg fogja tudni, hogy miért hamis vallás a törököké. Lomnický írásából hiányzik a reményteli hangulat, nem bízik sem a törökök megtérésében, sem a békés egymás mellett élésben.

10. A cseh irodalomban is megvan a harmadik értelmezési lehetőség, amely a törököket elsősorban politikai és katonai fenyegetésnek tekintette.

A mohácsi csatáról írott két cseh ének (*O nesstiasne bitwie a poraažce Vhruo... Praha, 1526*) közül a második a vereség okát hibás politikai döntések sorozatában látta. A Buda elvesztéséről szóló cseh röpirat (*Nowiny nowee o Turku a o Budijnu... Praha, 1542.*) János király törökbarát politikáját, és I. Ferdinánddal való szembefordulását tartja a tragédia okának. Šimon Partlic *Flagellum Dei: Bič, aneb metla Božj...* [Flagellum Dei, azaz Isten korbácsa vagy ostora] című művében súlyos vádakkal illeti Csehország vezetőit, akik elárulták a rájuk bízott hazát, és praktikáikkal a törököket erősítik. Egy másik művében (*Mundus furiosus. Mutationis causarum perspicuitate, eversionis rerumpub varietate... Rostock, 1622.*) vázolja fel, hogy az

oszmán terjeszkedés háttérében is több okot kell keresnünk, ilyen többek közt az uralkodók erkölcsi alkalmatlansága, keresztény összefogás hiánya, az oszmán veszély alulértékelése és a rossz politikai döntések.

1663-ben jelent meg Jan Tomáš Pešina z Čechorodu *Ucalegon Germaniae, Italiae et Poloniae Hungaria Flamma Belli Turcici ardens* című könyve. Alapvető állítása, hogy ha Magyarország most alulmarad a törökök elleni küzdelemben, akkor a törököké lesznek a cseh tartományok, Ausztria, Itália, Lengyelország és a német területek is. Könyve célja, hogy ezt bizonyítsa, az első részben történelmi érvekkel, a másodikban az aktuális politikai helyzet elemzésével. Négy okot is felsorol, hogy miért kell most egész Európának összefogni a törökök ellen, és Magyarország segítségére sietni. Az első ok, hogy sürgősség állt elő, a keresztény államoknak saját biztonságukért kell most harcolni. A második legfőbb érv a háború mellett, hogy a jog és az igazságosság is úgy kívánja, hogy a keresztény fejedelmek egyenlőképpen vegyék ki részüket a harcokból. A harmadik ok a háborúra a belőle származó haszon, vagyis, hogy lehetőség lenne visszaszerezni az elfoglalt földeket, városokat. A negyedik érv, hogy jelenleg minden feltétel adott ahhoz, hogy a törökök elleni hadivállalkozás sikeres legyen.

11. A korai barokk történetírásban is központi helyet kapnak a török háborúk.

1541-ben jelent meg cseh nyelven Václav Hájek z Libočan *Kronyka Czeská* [Cseh krónika] című történelmi műve. A krónika megjelenésének évében a törökök már megjelentek Magyarországon, és amikor Hájek október 17-én lezárta a kéziratot, Buda már a törökök kezén volt. Gyakran megjelenik nála a törökök ravaszsága, és a keresztény vezetők kicsinyes bűnei, kapzsisága, nemtörődömsége, sőt az a vád is, miszerint a magyarok nem képesek megvédeni magukat és az országukat. A csehek szerepét, vitézségét ezzel szemben szívesen hangsúlyozza. Hájek elsődleges célja volt Csehország régi nagyságának, a cseh nép vitézségének és katolikus elkötelezettségének bemutatása.

1590-ben Daniel Adam z Veleslavína írt egy nagyobb történelmi munkát, *Kalendář Historický* [Történelmi kalendárium] címmel, amely a naptár szerint haladva mutatja be, hogy az adott napon a múltban milyen fontos események történtek. Fő forrása Václav Hájek krónikája volt, de használta II. Piusz Csehország történetéről írt könyvét is, amelyet ő rendezett sajtó alá, és adott ki. Igyekszik tárgyilagos történelmet írni, ugyanakkor persze szívesen kiemeli a csehek hőstetteit is, műve mégis sokkal elfogulatlanabb, mint Hájek krónikája.

1594-ben Prágában megjelent cseh nyelven a korszak legkiválóbb összefoglalója az oszmán törökök történetéről, Johannes Löwenklau (Leunclavius) krónikája. A szerkesztő, (aki feltehetően a fordító, Jan Kocín), bevezetőjében felsorol pár okot, ami miatt nem lehetett eddig legyőzni a törököket: 1. a keresztények széthúzása, 2. tunyaságuk és személyes bűneik, 3. elhamarkodott döntéseik, 4. nem törődnek a jogrenddel és az igazságossággal, azokat nyomják el, akiket védeniük kellene, ezzel Istent megharagították. Itt megjelenik a kollektív felelősségtudat, vagyis az előbb felsorolt bűnöket a németek és a csehek is elkövetik.

Löwenklau műve cseh fordításban a hozzácsatolt függelékkel és ajánlással másfajta értelmet nyer. Löwenklau számára a török kultúra és történelem bemutatása az elsődleges cél, de a cseh kiadó sokkal inkább a törökellenes propaganda eszközének szánta. A törökök történeleme megmutatja, hogy erős és a harcokban sikeres népről van szó, akik hosszútávon megtelepedtek az elfoglalt országokban, a keresztények széthúzása pedig (ezt főleg Magyarország elfoglalása kapcsán emeli ki) mindig nekik kedvezett. Az ellenfél katonai erejét és elszántságát tehát nem szabad lebecsülni.

Bohuslav Balbín jezsuita történétíró latin nyelvű műve Csehország történetéről 1677-ben jelent meg Prágában *Epitome rerum bohemicarum...* címmel. Balbínál a törökök a magyarok ellenségei (nem a kereszténységé), és a cseh hozzájárulás nekik nyújtott segítség. Amikor az *Epitome...* megjelent (1677) a törökök nem fenyegették közvetlen Csehországot, és a vasvári békét a csehek másként értelmezték, mint a magyarok. Számukra ez nagy eredmény, hiszen sikerült távol tartani a törököket Csehországtól.

1677-ben, az Balbín *Epitoméjével* egyidőben jelent meg, Tomáš Pešina hadtörténeti munkája, a *Mars Moravicus...*, amely bővelkedik magyar vonatkozásokban, szinte minden oldalon találunk utalást magyarországi hadi eseményekre. Felteszi a kérdést, amit már az *Ucalegonban* is megfogalmazott: Mi értelme annak, hogy a keresztények egymás ellen harcolnak, miközben ilyen veszélyes ellenség fenyegeti őket? Miért nem az összefogást választják? Pešina szerint a keresztények egymás ellen viselt háborúi miatt haragudott meg Isten, és bűneikért büntette őket a törökökkel.

12. A cseh hagyományban is jelen van egyfajta pozitív törökkép

Az történelmi helyzetet figyelembe véve nem meglepő, hogy kifejezetten a törököket dicsérő cseh kiadványt ebből az időből nem ismerünk, ugyanakkor még a legnagyobb támadóik is elismerték, hogy vannak bizonyos erényeik, amelyek példaként szolgálhatnak a keresztény embereknek. Bartoloměj Dvorský előszavában azt állítja, hogy az iszlám oly annyira vonzó vallás, hogy fel kell készíteni az embereket, hogy kitartsanak a kereszténység mellett, akkor is, ha Csehországot elfoglalnák a törökök. Václav Budovec is azt állítja, hogy kívülállónak és felületes szemlélőnek vonzó lehet ez az iszlám tanítása és a törökök vallásossága is elismerést válthat ki. Löwenklau krónikájának előszavában Jan Kocín és Daniel Veleslavín a törökök győzelmének egyik okát a törökök összetartásában és mértékletes életvitelében látja.

13. A cseh törökirodalom közös vonásai

A török téma végigkíséri a 16-17. század cseh irodalmát, és bár különféle elképzelések éltek a török hódítás okaival, és a törökök történelmi szerepével kapcsolatban, a Csehországban kiadott művek abban mind egyetértettek, hogy a törökök ellen minden lehetséges eszközzel harcolni kell. Minden szerző tudta, hogy a török harcok tétje nem csupán az uralkodó személye, vagy a fizetendő adó, győzelmük esetén minden meg fog változni. Ez magyarázza a szenvedélyes kirohanásokat, az apokaliptikus hasonlatokat, az ellenség démonizálását.

A lehetséges okok közül egy van, amely mindenkinél megjelenik, ez pedig a bűnökért való büntetés gondolata. Azoknál a szerzőknél is megjelenik, akik nem ezt tartották a legfontosabbnak. Ugyanígy mindenki egyetért abban, hogy hitbeli és erkölcsi megújulás nélkül lehetetlen a katonai győzelem. Az iszlámmal esetlegesen kapcsolatba kerülő keresztények áttérésének megakadályozását, keresztény hitük és erkölcsi rendjük romlatlan megőrzéséhez való megelőző segítségnyújtást tartották legfontosabb feladatuknak.

Az iszlámmal való polémiák többnyire ugyanazon forrásokból dolgoztak, így érveik is hasonlóak. Tudatosítani akarták, hogy az iszlám nem keresztény vallás. Ezért minden polémia hangsúlyozza, hogy az alapvető keresztény hittételeket nem fogadják el, vagyis Jézus istenségét, a Szentháromságot, a kereszténység megváltással kapcsolatos tanítását. Közös érv, hogy a törökök meghamisítják a Szentírást, hiszen az ő szent könyvük eltér tőle. Azonban Václav Budovec kivételével nem is igyekeznek bizonyítékot hozni amellett, hogy a Biblia a

valóban sugalmazott írás, ezt alapvetőnek tekintik. Az eltérő erkölcsi rend is állandó közös érv, minden keresztény szerző elítéli a többnejűséget és a testi örömökre koncentráló menyországelképzeléseket.

Mindegyik figyelmeztet a törökök erőszakos terjeszkedésére, katonai erejére, a harcokban és a lakossággal szemben mutatott kegyetlenségükre, de főleg arra, hogy a frontvonal egyre közeledik Csehországhoz, a törökök elleni harc tehát Csehország védelme miatt fontos.

IV. A szerzőnek az értekezés témájában az utóbbi öt évben megjelent publikációi

Islámismeret Csehországban a 16-17. század fordulóján. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem 2017. 247 p.

A törökveszély értelmezése Bartoloměj Dvorský és Václav Budovec műveiben. In: Mészáros, Andor; Kovács, Eszter (szerk.) Husz János és a huszitizmus hatása a magyarországi művelődésben. Budapest – Esztergom, Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány, (2017) 65-71.

Jegyzetek Václav Budovec Antialkorán című művének magyar fordításához. In: Mikusi, Balázs; Rózsafalvi, Zsuzsanna; Sírátó, Ildikó (szerk.) Fordítás, tolmácsolás, értelmezés. Budapest, OSZK, Gondolat, (2017) 43-49.

Cseh nyelvű beszámoló a tolnai csatáról. In: Stemler, Ágnes (szerk.) Források és hagyományképek. Budapest, Magyarország : OSZK, Gondolat, (2014) 53-60.

Myšlenky českých husitů a maďarských jezuitů o osmanské expanzi. In: Daniela, Škulová; Agáta, Klimeková (szerk.) Kniha 2017. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry Martin, Slovenská národná knižnica, 2017. 18-26.